

Tipična trentarska domačija ob Zadnjici

Foto Pavel Kunaver

Trenta se spreminja

PAVEL KUNAVER

Letos je minilo 51 let, odkar sem prvič prišel v Trento. To je bila še tista romantična Trenta, kakor jo opisuje Kugy, saj je živel tedaj še Andrej Komac, Kugyjeva najljubši vodnik in prijatelj, in župnik Abram, ki ga je Kugy v svojih pismih tudi vedno nazival »velečastiti, ljubi prijatelj«. Kugyja tedaj še nisem poznal, pač pa sem sredi avgusta onega leta v družbi dveh prijateljev spoznal na Kredarici Komaca in Abrama. Zadnji nas je povabil, da nam bo vodnik po Kugyjevi poti in čez Komar v Trento. Moj dnevnik kar prekipeva navdušenja, a ne ustreza čustvom, ki se mi vsiljujejo sedaj, ko sem Trento tolikokrat doživel in jo našel po vsakem obisku nekoliko drugačno. Stara Trenta je bila težko dostopna in pretežna večina Slovencev je ni poznala. Bila je zapuščena, divja dolina sredi naših najvišjih gora, kjer so bivali tihi, skromni, revni gorski kmetje. Koze in ovce so bile njihovo največje premoženje, a koze bolj kakor ovce, saj so pametnejše, samostojnejše in če izvzamemo škodo, ki jo nedvomno delajo v gorskem gozdu, kmetu ljubše in koristnejše živali. Če kje, je v stari Trenti držalo, da je »koza kravica revnega kmeta«.

Danes koz v Trenti ni več. Bile so gozdu škodljive in posebno v Trenti si dobro videl, kakšno škodo povzročajo, saj si povsod našel nizko in široko rastoče obgrizene smreke, ki se niso mogle povzpeti v višave. Po kozah vzdihujejo trentski ljudje, ker imajo sedaj mnogo manj mleka in sira, ki so ga nekoč v mnogo večji meri nosili na sever in jug ter ga

V Zapodnu. – V ozadju Razor

Foto Pavel Kunaver

zamenjavali za druge potrebščine, ki jih stara Trenta ni imela. Le redko kateri kmet še hrani katero kozo, a pasti se sme samo pod nadzorstvom v bližini hiše ali pa jo krmi v hlevu. Ganljivo je bilo, ko sem videl, kako je sin kmeta K., vnuka enega od znamenitih vodnikov, prosil, da smo ga fotografirali z »njegovo« kozo, ki je edina še ostala doma, v hlevu. Mati mi je pravila, da je od vojakov, od koder je ravno prišel domov, vedno pisal, naj mu poročajo, kako se godi njegovi kozi. In žival je čutila to ljubezen. Fant se je pogovarjal z njo in jo objemal. Pri tem sem se živo spomnil na očitek nekega znanega slovenskega kritika, ki je nekoč dobil v roke mojo povest »Pastir v Zlatorogovem kraljestvu« in je ogorčeno protestiral proti odstavkom, kjer se pastir pogovarja z ovcami, češ da je to neumnost in izmišljotina. Rad bi ga imel pri sebi, ko smo nekega drugega dne pod Prehodavci srečali trentske deklico z nekaterimi ovcami in jegnjiči. Kako pristrčno je govorila z njimi in kako je objemala živali! Takrat pa je le pisatelj Finžgar rešil situacijo in potrdil, da se pastirji v gorah vedno pogovarjajo s svojimi živalmi. Saj so včasih prijetnejše in dostojnejše kakor nekateri ljudje...

Torej koz ni več v Trenti. S tem pa ni rečeno, da so jih ovce popolnoma nadomestile. Vseh ovac je v Trenti samo še nekaj nad 600. Ne vem, ali se ovce čutijo kaj bolj osamljene, kajti koze so včasih vodile nekatere manjše trope ovac po strmih pašnikih, ker so spretnejše in pametnejše. Zato sedaj zvečer v Zapodnu ni več tistega značilnega, zategnjenega pastirjevega klica proti visokim goram, da so ga slišale koze in so z nočjo priskakljale po strminah k hiši, da so jih pomolzli. Več planin je danes opuščenih, in le na planini Trebičnici pod Prehodavci in na planini Zapotok pod Bovškim Grintavcem se še pasejo večji tropi ovac. 4–5 pastirjev jih pase na vsaki planini in na okoliških strminah in po en sirar podeluje ovčje mleko v sir. Podrobnosti o sirjenju sem mogel zapisati le na planini Trebičnici, ker me je na Zapotoški planini že doletela nesreča.

Foto Pavel Kunaver
Na gornjem Zapodnu ob zadnji domačiji. Na drogovih suše krompirjevko za krmo ovac

Zjutraj pred odhodom na pašo in zvečer ob šestih pomolzejo ovce, ki jih je na Trebičnici letos 270. Sirar vrže v mleko sirišče in polagoma ogreva mleko, ki se zasiri in postane gosto kakor riž. Ogrije ga samo na 45 stopinj C. To sedaj doženejo s toplomerom, nekoč pa so merili na občutek z roko. Nekoliko časa puste zasirjeno mleko stati, da se sir usede, nakar ga dvignejo in mu dajo v stiskalnici obliko hlebca. V stiskalnici ostane hlebec 24 ur, nakar ga sirar položi za 48 ur v slano vodo, od tam pa ga položi k drugim hlebcom na polico. Tam zori sir vsaj 45 dni in čaka, da ga lastnik odnese v dolino. Na Trebičnici pridelajo v 70 dneh — toliko časa ostanejo ovce na planini — okoli 1500 kg sira. Kmetje imajo na planini 5 do 20 ovac in po množini mleka, ki ga dajo ovce prvi dan prihoda na planino, se odmerja tudi sir posameznim lastnikom. Po 5–6 prašičev po dnevi oživlja okolico sirarne in razbremenjuje kmeta v dolini, da živali ni treba krmiti s krmo, ki je ne ostaja.

Čeprav so koze izginile iz Trente, se je število goveda pomnožilo le za nekoliko repov — preborna je paša, pretežno je pridobivanje sena na gorskih pobočjih! Letos smo naleteli na strminah Pihavca kar na tri kosce pri težavnem delu. Le podkve z ostrimi konicami na petah so imeli, da niso zdrseli po strmini v prepadna Korita, ki se vlečejo izpod Luknje v Zadnjico. Hribolazci sopihajo po udobni mulatjeri gor in dol in z začudenjem opazujejo Trentarja na strmini, ki spretno vihti koso po sočni travi. Začudenje pa se izpremeni v občudovanje, ko Trentar nabaše v rjuho seno in ga nese po nevarni strmini do senika na Zajavor planini. Izpod mogočnega tovara gledajo samo žive oči in noge, ki varno stopicajo po včasih komaj zaznavni stezi.

Sočustvovati moraš s Trentarjem, ko toži po kozah, svojih dobrotnicah in prijateljicah. Če pa skrbno opazuješ trentsko naravo, pa mestoma le opaziš, da so bile koze smrtni sovražnik gozda. Zaradi strašno kamenitega sveta so izpremembe sicer še majhne in včasih komaj opazljive. Toda

Foto Pavel Kunaver
Sedlo Luknja med Pihavcem in triglavskimi strminami s Prehodavcev

mislim, da se ne motim: obgrizene mlade smreke so si opomogle! Vršički niso več odgriznjeni. Poganjki so sedaj dolgi in široki, da se ti zde drevesca podobna brhkim dekletom v širokih krilih — Ziljankam in Hanakinjam so podobne! Pa tudi v gozdu se je mestoma nekaj izpremenilo, seveda, če ta ne stoji na preveč krutih tleh. Od tistega časa, odkar ni več koz, je vse več novih mladih smrekic! Tiste, ki sem jih jaz opazoval, prav gotovo niso bile posajene, četudi se v Trenti precej sadi, saj je tik pod Vršičem že v gozdu ob bližnjici proti izviru Soče velika drevesnica.

Sedanji rod pa od novih nasadov gotovo ne bo imel koristi, ker rastejo silno počasi! Hôdi križem po Trenti, po dnu ali po bregovih, povsod boš užival posebnosti njenega gozda. Zdi se mi, da se mora gozd samo na nekaterih krajih našega krasa tako strašno boriti za svoj obstanek kakor na trentskih grobljah, porastlih meliščih in skalnatih strminah. In vendar je tudi tu velika izprememba! Stara Trenta je bila odmaknjena od sveta. Ni bilo dobrih cest in daleč, daleč proč je bila železnica. Ko sem prvič stopil v Trento, so bili njeni gozdovi kljub enako divjemu terenu vendarle gostejši. Ko smo stopili v koncu Zadnjice v gozd, smo hodili do Loga ves čas v gosti senci bukovih in smrekovih gozdov. Prav dobro se spominjam znamenitega studenca Krajcarce, kjer izvira menda najboljši studenec v Trenti. Abram nam je rekel, naj vržemo v vodo po en krajcar (stari avstrijski denar), da bodo imeli otroci kaj pobirati iz vode. Velike smreke so senčile prelepi izvir. Danes pa tam okoli pripeka sonce, pa ne samo tam okoli, tudi drugod je gozd redek! Zelo ga je razredčila italijanska vojska in potreba po lesu v gornji Italiji. Strašno gospodarijo plazovi, ker so gorski bregovi razmeroma strmejši kakor drugod po naših gorskih dolinah, in plazovi segajo mnogokrat kar do srede doline ali pa si utirajo pot vsaj do samega gorskega vznožja. Pojdi po zelo hudi snežni zimi v gornje dele Trente in prepričaj se boš o moji trditvi. Pred leti smo še sredi avgusta na dveh krajih v Zapodnu hodili po debelih ostankih plazov,

280 ovac odhaja po jutranji molži s planine Zapotok na pašo

Foto Pavel Kunaver

v vsakem pa je bilo ogromno polomljenega drevja. Trentski gozd je herojski gozd, v večnem boju za obstanek. Jaz vedno po možnosti počasi hodim po Trenti in občudujem življenje dreves, ki je malone edinstveno. Tu ti sedi smreka ali bukev na veliki skali in s koreninami oklepa trdo podnožje. Iz kamenitih tal le počasi dobiva hrano za svojo rast. Drugod rijejo drevesa na vse mogoče načine iz morenskega skalovja in malone vsako drevo je poseben junak in trpin. Prav redko kje boš našel gozd, ki živi lagodno življenje večine slovenskih gozdov. Da je tako, se prepričam, ko se ustavljam pri skladovnicah lesa, pri posekanih deblih in štejem letnice. Kako lahko je to delo v običajnih gozdovih! Kako široko stoje letnice debelih debel smrek in bukev v širnih gozdovih na rodovitnih tleh! V Trenti pa moraš včasih, posebno pri podrtih starih drevesih na drevesni meji, ali na kamenitih tleh, kjer se razprostirajo z gozdom porastla melišča, groblje in preperete stene, vzeti povečevalno steklo, da prešteješ letnice, tako ozko so stisnjene včasih druga poleg druge.

Zato te je včasih nekoliko groza, in skrb ti stisne srce, ko ti danes prav v dnu Zadnjice, v bližini velikanskih snežišč pod Komarjem, kamor drve pomladi plazovi, privozi nasproti z lesom težko obložen kamion! Šofer ti odgovori — italijansko! Kam? Udine! Lepa gladka cesta je postala žila odvodnica za dragoceni les iz Trente!

Pa sem z začudenjem obstal v Logu, ko sem zagledal ogromne kamione s prikolicami, ki so vozili trentski les n a v z g o r , čez Vršič na kranjsko stran! Kam? V nemške kraje za celulozo! In spomnil sem se letnic na posameznih polenih: na 15 cm debelem polenu (računano od lubja do jedra) 90, 115 let!! En sam udarec s sekiro preseka pri teh drevesnih junakih-starih do 30 let življenja! Bela, široka cesta — ali ne odteka preveč življenja po tebi iz današnje Trente?? Ali ni zadosti, da kanonada vsakoletnih plazov, ki treskajo prav iz vsega velikanskega gorskega venca

Foto Pavel Kunaver

V Trenti pokrmijo ovcam tudi krompirjevko. 86 let stara Trentarka z vnukinjo

v območje življenja, zahteva med drevjem dovolj žrtev, da mora sedaj, ko je odvoz lesa tako olajšan, tako silno peti še sekira od spodaj navzgor? Ko sem tako mnogokrat stal in premišljeval po Trenti in zdaj tu zdaj tam gledal v globoke rane, ki pretrgavajo trentske gozdove na tolikih krajih, se mi je zdelo, da prihaja iz njih tiho, žalostno pritrjevanje. Več pogozdovanja, manj sekanja! Skrbno vskladite odvažanje lesa z izredno počasnim prirastkom! Upoštevajte kruti boj rastlinstva v tem divjem kotu naše domovine!

Bela, široka cesta! Vez z vsem svetom! Stari Kugy sedi ob njej in se čudi. Kje je tišina nekdanje Trente, v kateri nisi slišal drugega kakor neprestano bobnenje bistre Soče, šumenje vetrov in grom nevihte in plazov? Podnevi in ponoči drve avtomobili in njihova trobila svare na ovinkih, ki jih je toliko, da moraš biti vedno na preži. Težki avtobusi — domači, nemški, holandski, angleški in drugi prinašajo toliko tujcev, da v Logu domačini kar izginjajo. Le v stranske doline jih še ni ali pa so le redki, ker avto mnogo ljudi poleni. Tja v skrajne kote Trente so le slabotno sliši glas prodirajoče tehnike. Kaj imate od nove ceste, sem vprašal nekatere domačine. »Za enkrat samo prah,« so mi odgovorili. Res, v Trenti bi bilo treba namestiti po novih gostinskih obratih več domačih ljudi. Saj so zvesti svojemu divje romantičnemu kotu. Ko so se takoj po vojni nekateri preselili v prazne domove na Kočevsko, mnogi tam niso mogli vzdržati in vrnili so se nazaj v Trento. Zakaj? Neki Trentar mi je rekel, da »zaradi pomanjkanja zraka in vode« v novi domovini. Razumem jih. Kje so še tako bistre vode kakor Soča in njeni dotoki Mlinarica, Krajcarca, Beli potok, Zadnjica in drugi?

Trentar sam pa se še danes premalo zaveda lepote in velikega vtisa, ki ga napravijo njegove gore na tujce. Zunaj to bolje vedo. Tako smo morali plačati za naše taborišče v Logu nekemu turističnemu društvu

Po 30 kg ovčjega sira nesejo v dolino

Foto Pavel Kunaver

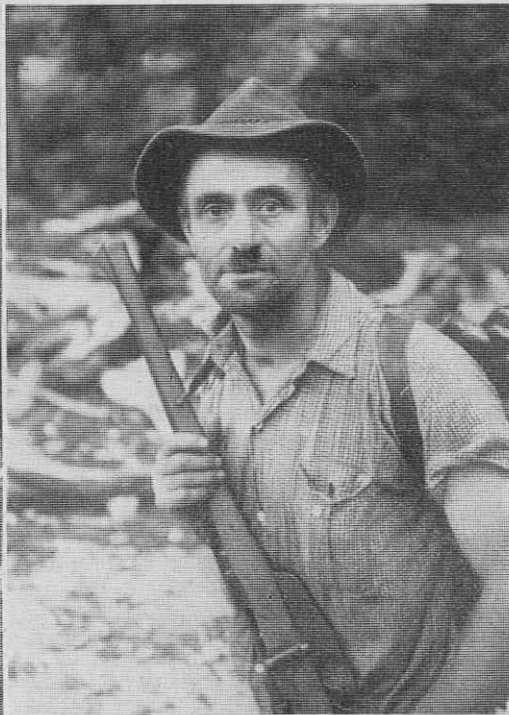
izven Trente okoli 10 000 din, Trentar, lastnik taborišča, pa je prišel le po prazne konzervne škatlje... Žal, nekaj družin se je čisto izselilo, in njihovi domovi, zanimivo oblikovane trentske hiše, so prazne. Naj bi jih Trentarji nekoliko opremili, saj mnogi tujci, ko morajo iz Zapodna dalje, vzdihujejo, da bi radi ostali dalj časa v divnem kraju, če bi mogli kje.

Ko hodiš po Trenti, srečuješ vnuke slavnih trentske vodnikov, Mladi Komac, vnuk slavnega Andreja, je tak kakor njegov ded. Ko sem ga zagledal, se mi je v hipu pojavila njegova slika — tihi, skromni mož z zvestimi, bistrimi očmi. Potomci Jožeta Komaca, Kravanje, in drugi. Taki so kakor njihovi predniki, bistri, koščeni, odlični gorohodci in ljubijo svoj dom, ki jim daje malo kruha, a zdravje in čilost, saj »zraka in vode« najboljše kakovosti imajo na pretek. Posebno mi ugajajo njihove orlovsko bistre oči. Tem očem res nič ne more uiti. Z daljnogledom sem iz doline iskal, kjer se pasejo ovce na gori, domačin pa se mi je smejal, kajti on jih je videl s prostimi očmi, jaz pa še z oboroženimi ne! Prav nič ne nisem čudil, da so Trentarji z ogorčenjem trdili, ko so slišali, da me je gad pičil, da v Trenti ne pomnijo, da bi se kdaj domačinu kaj takega pripetilo! Le poglej oči lovca Kravanje na priloženi sliki, pa boš razumel, da tudi danes gledajo bistro kakor nekdanj. Očem, ki so čiste kakor njihove vode in zrak na njihovih divjih gorah, res ne more nič uiti, tudi gad v grmovju ne.

O Trenta! Kljub novi cesti in avtomobilom, kako veličastna si! Vse je nekam nenavadno silno v tebi in okoli tebe. Divje in neukročene so tvoje vode; strašni so do dna segajoči plazovi. Travnj bregovi so tako strmi, da jih premagujejo le koze, ovce in gamsi. Drevo je v Trenti heroj. In gore! Kakšni divji, raztreskani vrhovi nad navpičnimi, golimi stenami, posrebranimi z večnimi snegovi v globokih žlebovih. Celo gad, ki me je zadnji dan mojega letošnjega pohajanja po Trenti pičil pod Zapotoško planino v osrčju Bovškega Grintovca, je moral biti nekaj posebnega. Bil

Na drevesni meji na Zajavor planini

*Foto Pavel Kunaver
Trentski lovec. Glej njegove orlovske oči!*

je droben, kakor so drobni Trentarji. A v sebi je moral imeti vso moč in divjost teh gora! Saj že v Kobaridu nisem več dosti vedel o sebi in zdravnik pravi, da sem bil že tam v obupnem stanju, komaj tri ure po piku. Zdravniki v Šempetru pri Gorici so morali uporabiti vse svoje znanje in spretnosti, da so me rešili. Da, to je bil gad iz visoke, divje Trente! V dneh okrevanja in v samoti bolniških dvoran so moje misli neprestano romale nazaj v tiste prelepe, divje pokrajine Zlatorogovega kraljestva, kamor bom hodil še in še. Celo gada bom obiskal. Saj ni bil on napadalec, ampak jaz, ki sem ga nehote objel, ko sem plezal in zagrabil za grm rododendrona. Kdo bi se ne branil, če te nekdo, ki ga nisi klical, stisne za vrat!

Trenta se v malem spreminja, njeno bistvo pa ostane: Naše najvišje gore okoli nje, njena prečista Soča in njena večno enako živahno doneča pesem, njen herojski gozd, njeni posebni planinski ljudje, njene živali, od plašnih gamzov do gadov. Da, do gadov, ki jih vsaj jaz ne bom pozabil.

Tisti, ki ste odgovorni za Trento in njene izpremembe, pazite nanjo in storite, da bo tudi njeno ljudstvo imelo kaj koristi od njih, narava pa naj ostane čimbolj nedotaknjena.